

JI HEV PARÇEBÛNA GELÊ ME ÇARENÛSÎ YE, YAN? ...¹

(Ez li dû parçeyên windabûyî yên malbata me çûm, lê li ser rastîya
bûyerên dîroka gelê me vebûm!)

Mûrad Elî

Ji bo ku mabesta nivîsîna vê gotarê bê têgihîştin, ezê hinekî ji dûrve destê bikim. Wek ku gelek kurdên me, malbeta me jî di penaberîyê da dijîya. Em çawa li wî bajarê biyanî peyda bibûn, wê demê zêde bala min nedikişand. Pirs: ka, gelo, em kî ne jî – dîsa wê demê ji bo min zêde ne balkêş bû. Her carana min ji vir û wir bihîstibû, ku ji me ra wisa jî dibêjin: *bavfile*. Paşê, hê dereng ez pê hesyam, ku wisa jî kurdên bavêzdî hene, û ji bo min balkêş bû, ka çima kurdên bavmisulman, an bavyehûdî nînin. Çima? Heya naha jî min bersîva vê pirsê nedîtye. Hem jî min dixwest bizanibûya, hema çima em *bavfile*, *file* çiye û tê çi wateyê? Û dem bi dem di serê min de pirs dubare dibûn: Çima *bavfile*? *Bavfile* çi ye û tê çi wateyê?... – Ev pirsana heya demekê wisa jî bê bersîv man.

¹ Ev bîranîna çawa gihîştin û pêk hatin!

Rojekê ji min ra tîlêfon kirin, min bala xwe dayê, hejmar ne nas bû, ez dudil bûm: bersîvê bidim, an – na! Min kêlîyekê navber dayê, paşê bi biryar hilda:

– Belê, ez guhdarim! – Min got.

– Dem baş, kekê hêja! – Min dengê jinekê bihîst. – Navê min wê tiştêkî ji te ra nebêje, lê dîsa jî – navê min Pelçem e, tîlêfona te dostekî malbeta me daye min, – û ewê navî wî dostî got, bi rastî jî min ew nas dikir, – salekê berê hevjinê min çû ber dilovanîya Xwedê, hinek destnivîsên wî mane, gelo me nikaribû hev bidîta, min ew bidana te, belkî te bikaribûya ew biweşandana...

Ji ber ku ew ne di bajarê me da dima, her çendî wê bi xwe got, ku ew dikare bê, lê min nepejirand û amadebûna xwe dîyar kir, ku ez bi xwe dikarim herim bajarê wan, û em hevdu bibînin...

Dema ezê ji bajarê me derêm, min ji wê xanimê ra tîlêfon kir û got, ka ezê kengê bigihîjim bal wan.

Ewê bi lawê xwe va ez pêşbazî kirim – navê wî Cûdî bû.

Piştî hevslavkirinê, ewê devtereke dibistanîyan derxist, wa bi kelogirî ew per kir, paşê dirêjî min kir serpêhatya vê nivîsê û xudanê wê ji min ra got...

Ji gotinên wê ez pê hesyam, ku ev devter ya havjînê wê – Mûrad Elî ye, yê ku salekê berê çûbûye Welêt û venegeryabûye: ewî li wira di qezayekê da jîyana xwe ji dest dabû. Pismaman û dost û hevalên wî ew hema li wira jî spartibûne axê. Her paşê, hê dereng ew agahdar kiribûne. Çima? Vê xanimê nikaribû bizanibe, lewra ku yên ku agahîya mirina mêrê wê bi tîlêfonê jêra gotibûn, soz dabûnê, ku wê paşê bên Ewropayê û bi hûrbînî ji wê ra bibêjin. Û, va, êdî salek jî bihuribû, lê kesek neyatibûye...

Bi gotina Pelçemê, Mûrad ji mêjva amedekariyên xwe kiribûye, ku li ser bingeha notên xwe yên ji rêwîtiya Ermenîstanê an gotareke berfireh, an jî pirtûkekê binivîse. Ew hema li dû hinek parçeyên dîroka malbeta xwe çûbû welêt... û wisa jî venegeryabû...

Pelçemê got, ku ewî jî hema, mîna bavê xwe, di çilûyeksalîya xwe da di qezayê da jiyana xwe ji dest dabûye.

Naha jî lawê wan – Cûdî êdî mezin dibe, zûtirekê şanzdeh salên wî tamam dibin, ew dixwaze bibe dadwer, lê dibêje, ku ewê serhatya malbeta kalên xwe bişopîne, ji ber ku ew parçeyekî dîroka gelê me ye...

Û hûrbînîyeke balkêş jî di derbarê vê malbetê da: wek ku Pelçema rêzdar digot, malbavanên Mûrad ji Bakûrê Kurdistanê bûne, lê malxalanên wî – ji Rojava, ku ew bi xwe jî dota Rojava ye, lê malxalanên wê ji Bakûr in...

Serpêhatya vê malbetê tuje kul û keder û êş in. Gelek rûpelên dîroka wê an winda bûne, an jî di nav sîya dîroka giştî da mane. Û dibe ku, ew divê di nava dîroka gelê me ya giştî da bê lêgerandin û ronîkirin. Lê vê demê em wî parçeyê vê dîrokê bi hev ra bixwînin, a ku, sed heyf û mixabin, xudanê wê pêra negîyanda wek xwestina dilê xwe bibe sêrî, û biweşîne...

Sîpan Agrî

Dema ez hê zarok bûm, malbeteke cînarên me hebû. Wana jî, wek me, bi kurdî diaxivîn, lê bavê min digot – ew *file* ne. Dîs min bi xwe ji xwe ra digot – ev *file* ne, lê em *bavfile* ne, ev tê çi wateyê, çawa dibe?

Piştî ku ez hinekî mezin bûm, têkilîyên min bi lawê wan ra çê bûn – navê wî Mûsa bû, lê di malbatê da bi şêrînayî jê re digotin Mişêl... Ez vê jî tê nedigihîştim – çima?.

Êvarekê min ji bavê xwe pirsî:

– Bavo, *file* jî kurd in?

– Te ew ji ku anî? – Bavê min bi ken li min vegerand.

– Ew jî di nava xwe da bi kurdî diaxivin. – Min bersîva wî da.

– A-a-a! Erê, ew kurd in, lê fileyên ne kurd jî hene...

– Ango?... Çawa dibe? – Min gotina wî birî.

– Dibe, kurê min, dibe! – Bavê min got û domand. – File tê wateya xristîan. Mînak, asorî jî file ne, inglîs jî, rûs jî, alman jî...

– A-a-a-a, lema dêya min car bi car wan jî *file* nav dike? – Min dîsa xwe nava axavtinê ra kir.

– Belê, ji ber ku ew file ne! – Bavê min, ji wan pirsên min bînteng, bersîva min da, mîna ku bibêje – dest ji wan pirsên xwe berde! – Lê ez ranewstyam!

– Ma çawa dibe, naha ew *file* ne û *kurd* in?

– Ew kurd in, lê ola wan filetî ye, anga, ew file ne, anga, xristîan in, xaçperest in! – Ewî hişk birî.

– Ha-a-a! – Min da zanîn, ku ez tê gihîştim.

Û paşê hema jinişkêva pirsî ku berê netavetî dida min serî bilind kir:

– Lê ji bo çi ji me ra dibêjin: *bavfile*? Ango, bavê me file bûye?

– Nizanim, kurê min, wisa tê gotin! Dibêjin, ku hezar salî berê, an hê berî wê jî, ez baş nizanim, dewleteke me hebûye, û dîne wê yê dewletê filetî, anga, xristîanî bûye, û gelek kurdên me xristîanî qebûl kirine. Piştî, dema ew dewlet ji hev belav bûye, hinek kurdên me vegeryane nava refê xwe – nava êzdîyan û zerdeştîyan. Piştî, dema misulmanî hetî, henekên ji wan ew ol pejirandine – mînak, malbata me. Û ji ber vê jî ewana me *bavfile* nav kirine. Û navê *bavfile* li ser me maye.

Û wisa jî, wek ku tê gotin, ku hinek kurdên xristîan xwe dane ber dêra ermenîyan, hinekan jî – ber dêra asorîyan, a nestûrîyan... Û bi vî awahî, ewana ji hêla olî va, wek xristîan, xwe nêzikî ermenîyan û asorîyan digirin, lê hemû jîyana wan bi kurdî ye... Her tişt hatye kirin, ku ew bibin asorî û ermenî, lê ew heya dawîyê ji rehên xwe yên netewî qut nebûne. Eger hinek kurdên nestûrî çend gotinên asorî dizanin jî, lê yên ku xwe dane ber dêra ermenîyan, bi ermenî gotinekê jî nizanin, ji berku piraniya ermenîyên Kurdistanê bi xwe jî di nava xwe da bi kurdî diaxivin, û rabûn-rûniştin, erf-edet, ken û girî, her tiştê wan bi kurdî ye.

Di dema xwe da nîvekî malbeta kalikê me (an a kalikê kalikê me, ez baş nizanim!) di wê rêyê da çûne, – piştî bêhnvedaneke kurt bavê min gotina xwe domand... – Û, wek ku dibêjin, neviyên wan paşê bi ermenîyan ra çûne Ermenîstana Sovêtê. – Bavê min hizingeke kûr rahişt, berê xwe ji min guhart, dezimala xwe derxist û hêsirên çavên xwe zuha kirin...

Hema wê demê ji derva dengê dayka min hat, ewê ban li bavê min kir, dema bavê min derket, ewê ji min ra got:

– Ji xwe re bilîze, heya ez û bavê te vedigerin! Baş e?

– Bila be! – Min got û ez derbazî odeya dinê bûm...

Ez heya dereng benda dêya xwe û bavê xwe mam, lê tu agahîyek ji wan nehat. Êdî çavê min ji xewê giran bibiûn, dema dengê derê derva hat, min ji cî banzda, ez berbi wirva bezyam, min dît dêya min, çavên wê tuje hêsir, îskeîska wê ye, hate hindur. Ewê bi zorê xwe li ser pêyan digirt. Ez berbi wê va bezîm, min xwe avîte hemêza wê, ew hemêz kir û pirsî:

– Çi bûye, ka bavo?

Dêya min serê min hemêz kir, ez dam ber dilê xwe û bi kelogirî got:

– Bavê te naha nikare bê, ewê paşê bê!

Wê rojê min kir û nekir, dêya min tişteke negot.

Her sibetirê em çûne nexweşxaneyê. Nehîştin, ku ez herim, bavê xwe bibînim. Tenê dêya min çû û piştî demeke kurt vegerya, destê min girt û em bêdeng vegeryan male...

Dêya min wisa jî vê carê tişteke negot. Her dem bi dem ewê serê min hemêz dikir, ez didam ber dilê xwe û bêdeng digirya...

Ez paşê, hê dereng, pê hesyam, ku dema dêya min û bavê min bi hevra çûne dikana me, di rê de, erebeyekê li bavê min xistye, ew bi ambûlansê birine nexweşxaneyê...

Hevtêyek bihurî, bavê min was jî li ser heşê xwe da nehat. Piştî hevtêyekê Meta min û mêrê wê û çend cînarên me hatin mala me, li dora dayka min rûniştin, bi wê ra giryan, şîna bavê min kirin û sibetêrê ew birin goristanê û spartin axê.

Bi vî awahî, ez û dayka xwe man tenê... Meta min li bajarekî dinê dima, pismamên bavê min û malbavanên dayka min jî – li welêt.

Di wî bajarê bîyanî û xerîv da malbeta Mûsayê hevalê min em tenê nehîştin: bavê wî – xalê Xosrow û dayka wî – meta Gulbahar di rojên teng da li rex me bûn, di karên dikana me de ji dayka min ra dibûn alîkar.

Rojekê xalê Xosrov gazî min kir, ez birim mala xwe, ez û Mûsayê lawê xwe va li rex hev dan rûniştandin û weha destpê kir:

– Binihêre, Mûsa, kurê min, binihêre, di derdorên me de hemû me wek file, ango, wek xaçparêz nas dikin, û em jî xwe wisa dizanin, lê em bi xwe tişteki ji vê xaçparêziyê fêhm nakin. Eger hinek agahî û zanînen min di vî warî da hene, ew jî min bi erebî hinek tişt xwendine. Hew! Rast e, em li ber dêra ermenîyan in, lê em nizanin bi ermenî ne bixwînin, ne bi axivin...

– Wê demê çî me bi dêra wan ketye? – Mûsa xwe nava axavtinê ra kir.

– Ka, heya dawîyê bibihê, lawo, paşê pirsan bide. Erê pêşiyên me di dema xwe da xaçparêzi pejirandine, lê me nikaribûye dêrên xwe biparêzin, me Êncîl wernegerandye kurdî... Piştî ku îslam jî hat, bi taybet di dema Osmanîyê da, ji bo ku misulmankirina me bibin sêrî, desthilatdaran rê li pêşîya keşeyên ermenî û asorî vekirin, ku ew di dêrên me da xizmetê bikin. Di nava civaka me da hewyeke wisa çêkirin, ku keşebûn bû cîyê şermê, lê şextî, meletî kirin karekî bi rûmet... Û weha em di navberê da man... Ev dîrokek a bi kul û keder e, hûn ku mezin bûn, hûnê tê bigihîjin. Heya dibe ku hinek vê dîrokek binivîsin... Naha rewşek li hole ye. Ez carna diçim dêrê, lê tişteki fêhm nakim, her çiqas ermenî bi xwe jî ji dua-dirozgeyên bi ermenîya kevn fêhm nakin. Lê hinek tiştê rojane hene, ew wan fêhm dikin – ma ne, ew bi zimanê wan in...

Erê, min çî dixwest, bigota? Wê rojê keşeyek hat bal min, bi min ra bi kurdîyeke paqij axivî. Ewî ji min pirsî, ka ez çima tenê tîm ber dêrê, çima pîreka min jî nayê. Ê, dayka te jî, – ew berbirî Mûsa bû, – heya naxwaze di derbarê wê da bibihê, dibêje – çima divê em herin ber dêrên bîyanîyan? – Ewî keşeyî got, ku ez dikarim zarokên xwe bînim dibistana yekşemê ya li rex dêrê, bila zimanê ermenî fêhm bibin. Min ev ji dêya te ra got, ew jî qayîl bû, got – zimanek e, bila ji xwe ra hînbe, di emir da dikare kêrî wî bê...

Mûsa li çavê min nihêrî, mîna ku bipirse – tu çî dibêjî?

– Ez jî dikarim bi Mûsa ra herim wê dibistanê? – Min ji xalê Xosrow pirsî.

– Çira jî – na!? Ezê te wek birayê Mûsa bidim nasîn, jixwe kesek nasnameyan napirse...

Û bi wî awayî ez bûm şagirtê dibistana yekşemê ya dêra ermenîyan...

Sal bihurîn. Piştî çar salan xalê Xosrov bi giranî nexweş ket, derdorê mehekê di nava nivînan da zêrya, paşê xatirê xwe ji vê cîhanê xwest. Bila bihuşt para wî mirovî qenc be, û dilovanîya Xwedê li ser ruhê wî be!

Ji ber ku xalê Xosrov karê nûkirina erebeyan va mijûl dibû, û ji bo malbata wan ji bilî wê çavkanîyeke dinê ya hatinên darayî nînbû, birayê meta Gulbahar hat, ew birin bal xwe, bajarekî dinê...

Ez mam tenê.

Lê wê demê êdî şanzdeh salên min tamam bibûn, wek ku di nava gel da tê gotin, destê min dar girtibû. Ez ji dêya xwe ra bûm alîkar, me talî-tengîyên jîyanê derbaz kirin. Piştra ez bi bazirganîyê va mijûl bûm... Piştî demekê bi alîkarîya malxalanên min, em derketin Ewropayê. Li wira min li ber destê xwe ra xwendina kolêcê jî bire sêrî, çûme kûrsên rojnamegerîyê û wek karsazekê jêhatî hatim naskirin. Ez êdî derketim firêqetîyê.

Dawîya salên hezar û nehsid nodî bû. Di cîhanê da di derbarê hilweşîna Yekîtiya Sovêtê da diaxivîn, hinekan heyfa xwe pê tanî, hinekan dilê xwe pê şad dikirin. Carekê, ew sala 1993an bû, axavtin di derbarê komarên Sovêta berê da çû, yên ku bibûn dewletên serbixwe. Di nava wan da wisa jî di derbarê Ermenîstanê da hate gotin. Û hate bîra min, carekê em di mala xalê Xosrov da bûn, mêvanek hate mala wan, ew jî ji wan kurdan bû, yên ku pêşîyên wan di dema xwe da xristîanî pejirandibûn. Û dema xalê Xosrov ez dam nasandin, got, ku ez lawê kê me, ewî bi rêzgirtin bavê min bîr anî û got, ku beşekî malbeta kalên me yên ku di dema xwe da xristîanî pejirandibûne, piştî Şerê Cîhanê yê Duyem bi ermenîyên penaber ra çûne Ermenîstana Sovêtê... Dema ev hate bîra min, mîna mirovekî ji nişkêva tiştêkî xwe yê windabûyî bibîne, şabûnekê dilê min hingavt, û min biryar kir – herim Ermenîstanê...

Sibetirê min di derbarê biryara xwe da ji hevlekî xwe ra got, ewî bi baldarî bihîst û li min vegerya:

– Dizani, dostekî min peyda bûye, ew jî kurd e, kurdekî êzdî ye, bi xwe ji Tbilîsiyê – Gurcistanê ye. Wê rojê em diaxivîn, ewî pêşniyar kir, ku em bi hev ra herim Gurcistanê, û binihêrim, ka mirov dikare li wira çî karî bike...

Bi gotinekê, sibetirê ez jî rastî wî kurdî hatim, em axivîn, û me biryar kir, bi hevra herin Tbilîsiyê.

Dema em hatin Tbilîsiyê, wek ku em bi hev ra qayîl bibûn, wî kurdê Gurcistanê navnîşan û tîlêfonên qewmekî xwe yê Yêrêvanê da min, û min berê xwe da Ermenîstanê. Di rê da ez kurdekî Ermenîstanê ra jî nas bûm, û me bi hevra rêya heya Yêrêvanê domand...

Di Yêrêvanê da min pîrsa wan ermenîyan kir, ên ku ji Sûrîyayê û welatên dinê vegeryabûn Ermenîstanê. Bi pîrs-pîrsyaran ez pê hesyam, ku ew bi bingeîn di navçeyên Talînê û Abovyanê da cî bûne, wisa jî hinek ji wana çûne navçeya Aştarakê. Dema ez diçûn navçeya Talînê şofêrekî bi navê ûsta Vaxo alîkarîyeke mezin da min. Rast e, mixabin, min şopên endamên malbeta kalên me nedîtin, lê min li wira gelek agahî û daneyên balkêş bervkîrin, ên ku ji bo min, ji dîtina nûnerên malbeta me kêmtir girîng nînbûn.

Rêwîtiya min a Ermenîstanê pîr balkêş derbaz bû. Carna ez dibêjim, eger ez nivîskar bûma, û min di derbarê wê rêwîtiya xwe da binivîsya, dibe ku romaneke balkêş jê derketa.

Piştî wê rêwîtiya xwe ya yekem, ez dîsa çend caran li wir vegeryam. Cara dawîyê – sala 2017an bû. Tiştê ku min li wira dît, bihîst û bi mirovên cuda ra govtûgo kir, dîtî û nêrînen min ên di derbarê dîroka me da guhêrîn, û lewra jî min xwest wan bi xwendevanan ra parve bikim: ma ne, mafê min nine, ez wan hemûyan li bal xwe bihêlin, bi cîhanê ra jî parve nekim...

Ya yekem, a ku min li Ermenîstanê dît, ew bû, ku piraniya wan malbetan, ên ku piştî şerê cîhanê yê duyem di bin nava *ermenîyan* da vegeryabûne (rasttir dibe, mirov bibêje – ew “vegerandibûne”) Ermenîstanê, piraniya wana kurd bûne – kurdên xristîan. Di Ermenîstanê da ji bo vana navê ermenîyên kurdîaxêv hinartine. Dema mirov li ser vî navî hinekî dide heşê xwe, dibîne, ku ev gotineke bi sunî çêkirî ye, û tu tîkilîya wê bi rastîyê ra nine. Erê, nûnerên gelekî, dema di nava gelekî dinê da wek kêmanî dimînin, bi zimanê wî gelî perwerdeyê dibînin (wek kurdêmn me yên Ermenîstanê û Gurcistanê), zimanê wan gelan fêr dibin, bi zimanê wan diaxivin û dixwînin, lê zimanê xwe ji bîr nakin. Lê, evên ku ji wan ra *ermenî* dibêjin, dema hatine, heya peyvek jî bi ermenî

nizanibûne... Û, wek ku kalemêrekî wan ji min ra got, dema di nava wan da propaganda birine, ku wan bînin Ermenîstana Sovêtê, wana mercek danîye pêşîya nûnerê Komara Sovêtî ya Ermenîstanê, ku ew divê wan bibin an di gundên kurdan da cî bikin, an jî di gundên cînarên gundên kurdan da... Heya tiştên anêkdotîk jî digotin. Digotin, nizanîm çiqasî rast e, dema di nava wan da propaganda birine, ku wana bibin Ermenîstanê, gotine, ku li wir mirîşk di bin dîwaran da hêk dikin, kesek berv nake, ku ji kanîyan şûna avê şêr dide der.

Û ya here balkêş ew e, ku eger nivşên wan ên nû bi kurdîyeke lewaz diaxivin, lê yên salên 50 – 60ê sedsala XX hatine cîhanê bi kurdîyeke paqij diaxivin. Wek ku dihat gotin, ewana heya li ser mirîyên xwe jî bi kurdî dinivêjin-dilûvînin. Li ser vê ez hinek rewşenbîrên kurd ra axivîm, helbet vana jî, wek ku ewên ji wan ra ermenî dibêjin, ez wek kurdekî xaçparêz dizanibûn, digotin, di vê derbarê da heya pirtûkên ermenîyan bi xwe da jî agahî hene. Gelek stranên kurdî, yên ku ew di nava xwe da bi kurdî distirên, wergerandine ermenî û wek stranên ermenî bi radio û tîlêvîzîona xwe diweşînin. Heya stran-reqsa Goranî wergerandine ermenî, û wek ya xwe diweşînin. De îjar were, û tê bigihîje – Goranî û ermenî, çawa dibe?!

Û yeke balkêş jî ew bû, ku hemû ermenîyên vegeryayî weşanên kurdî yên radîoya Yêrêvanê guhdar dikirin, rojname û pirtûkên kurdî di malên wan da hebûn...

Wek ku hinek rwşenbîrên kurd digotin, berê heya di pirtûkên dersan, di rojname û kovarên Ermenîstanê da mijarên kurdî dihatin weşandin. Wek ku wan digot, çîrokên nivîskarê ermenî yê navdar Hraçya Koçar ên yekem bi mijarên kurdî bûne, ku ew êdîtorê yekem ê rojnameya Rya teze bûye. Ango, dertê, ku wî kurdî dizanibûye. Wek ku hevpeyvêrên min digotin, gelek nivîskarên ermenî yên dinê jî bi mijarên kurdî nivîsibûne: Xaçatûr Abovya, Raffi, Vrtanês Papazyan, Xaçîk Daştents û yên dine. Ewana wisa jî pirtûka nivîskarê kurd ê navdar Nado Maxmûdov (Nadoyê Xudo) a bi sernavê “Gelê kurd” nîşanî min dan, min ew per kir, bi ermenîya xwe ya lewaz hinek tişt jê xwendin...

Zanîyarekî kurd di derbarê vê pirtûka Nado Maxmûdov da tiştêkî balkêş ji min ra got? Bi gotina wî camêrî, belê, mamosta Nadoyê gorbihuşt, mirovekî welatparêz bûye, rayedarekî Partiya Komûnîst ê bi nav û deng bûye. Di dema xwe da serokê rêxistina navçeya Hoktêmbêryanê ya Partiya Komûnîst bûye, wezîrê Hukumeta Ermenîstana Sovêtê bûye, derdorê 20 salên jiyana xwe ya dawiyê wek cîgirê yekem ê wezîr kar kirye. Bi gotina wî, belê, rêzek berhemên Nadoyê Xudo yên wêjeyî jî hebûne, anga, ew nivîskar bûye, lêbelê, nivîsîna berhemên wêjeyî tiştêk e, pêkanîna lêgerînên zanistî – tiştêkî dinê. – Bi dîtina wî camêrî. ji bo ku mirov bikaribe pirtûkek a wek a “Gelê kurd” binivîse, hinek merc û derfet pêwîst dikin. Ya yekem, ew perwerdeya bi sîstêmî ya dîrokzanîyê ye, di zanîngehekê da. Lê, wek ku hevpeyvêrê min digot, bi fizîkî ne pêkan bûye, ku apê Nado perwerdeyeke wisa ya bi sîstêmî dest bîne, lewra ku ew rayedarekî Partiya Komûnîst ê aktîv bûye, û dema wî kar kirye, bi fizîkî derfetên wî nînbûne, ku lêgerînên zanistî va mijûl bibe, ji ber ku şeweyê karê wî yê rayedarîya rêxistinî û rêvebirîyê dem û derfet nehîştine, ku ew bikaribe bi lêgerînên zanistî yên ewqas ciddî va mijûl bibe, lewra ku, ji bo karekî wisa pêwîst bû ewqas çavkanî, ewqas lêgerîn, ewqas wêjeya dîrokî bigerya bidîta, binirxandana, û ew hemû – ji bo mijara dîroka gelê kurd! Û heşmendî ye, ji bo ku van hemûyan bibîne, di wan da lêgerînan pêk bîne, agahî û danayê dîrokî yên pêwîst bîne bal hev û hemberî hev bike, dem û derfetên wî nînbûne. Êdî mirov di derbarê wê da nabêje, ji bo ku wan hemûyan bigihîne hev, yek bi yek mak bike, wan hemûyan di nava govekekê da binirxîne, analîz bike û li ser bingeha wana pirtûkeke zanistî ya wisa binivîse ... Di heşê mirov da rûnanî!

Bi dîtina wî, wê demê heya ne hemû netewên xwedî dewlet dikaribûne, di derbarê dîroka xwe da pirtûkên wê astê bidin amadekirin û weşandin. Û ew, ku di Ermenîstana Sovêtê da pirtûkeke zanistî ya vê astê di derbarê dîroka gelê kurd da hatye weşandin, tiştêkî nebînayî ye! Ew bûyereke dîrokî ya dîyardeyî bûye.

– Amadekirin û weşana pirtûkeke weha her dikaribû komeke zanîyaran, an, herî kên, du-sê merivên pisporên dîrokê pêk banyana! – Hevpeyvêrê min li çavê min nihêrî û axavtina xwe domand. – Wê demê pirs dertê hole: “Yên ku ew pirtûk amade kirine û dane weşandin, kî bûne?” – Eger, mirov bibêje, ku wê demê (salên pêncîyî yên sed sala XX) kadroyên kurd yên wê astê hebûne, wê ne rast be! Wê demê kî bûne ew?... Dizani, demekê min û hinek hevalên xwe yên znîyar li ser vê bûyera dîyardeyî nêrînên xwe pev guhartine, hinek agahîyên derdorên apê Nado analîz kirine. Û, binihêre, çî dertê hole: wek ku tê gotin, pîreka apê Nado ermenî bûye, zavayê wî jî ermenî bûye. Gelo?... – Ewî dîsa li çavên min nihêrî û axavtina xwe domand. – Meriv yekawa nikare bibêje, lê...!

– Lê, eger? ... – Vê care ez ketim nava axavtinê. – Lê, eger em tiştêkî dine jî li ber çavan bigirin? Bala xwe bidinê, ma ne, ew kurdên xristîyan, ên ku bi ermenîyên derva ra anîne Ermenîstanê, ez rastî nivşên nû yên hinekên ji wana hatime, hinek ji wana hê jî bi kurdî diaxivin, mirov di nava jîyana wan da jî kurdîbûnê hîs dike. Ma ew dikaribûn bê şop winda bûna? Ma nikaribû wisa bibûya, ku wê demê, dema Ermenîstana Sovêtê wek komareke înternatsînalî hebû, hê nebibû komareke yeknetew, nivşên wan kurdên xristîyan çavkanîyên cuda xwendibin, di pirtûk û çavkanîyên dîrokî da ew hemû dîtibin, ew anegorî bîranînên kal û bavên xwe kiribin, lê, an newêribûne, bi navê xwe wê projeyê pêk bînin, an jî derfetên wan nînbûne... Û, wek ku tê zanîn, mamosta Nado di dema xwe da di Komîtêya Navendî ya Partîya Komûnîst da kar kirye û serokatîya rêxistinên wê yên navçeyên cuda di komarê da pêk anye ... Û wan pisporan bi wî ra têkilî danîbin û di bin navê wî da armanca xwe kiribine jîyanê? – Min gotina xwe bire sêrî û bi pirs li çavê wî nihêrî.

– Dibe, her tişt dikaribû bibûya, lêbelê, ji bo vê daneyek di destê me da nine. – Hevpeyvêrê min weha, heya dawîyê bi xwe ne bawer, got.

– Wê demê?... – Min bi pirs li wî nihêrî.

– Nizanim! – Ewî got û mîna mirovekî, yê ku ne ji bo yê hemberî xwe, lê ji bo ku pirsê ji bo xwe zelal bike, axavtina xwe domand. – Belê, ez bersîva wan pirsan nikarim yekawa bidim, lê ez, wek mirovekî, yê ku tevaya jîyana xwe di warê lêgerînên zanistî da derbaz kirye, her tiştêkî dizanim: ji bo ku berhemeke wisa ya zanistî bê amadekirin, pêwîst e, ku xudanê wê sibê heya êvarê ji pirtûkxane û arşîvan derneyê, bi şev û roj. bê navber karê zanistî va mijûl be... Hema bihuştîyê Nadoyê Xudo di tevaya jîyana xwe da rayedarê siyasî bûye, peywîr û berpîrsîyarîyên wî ên siyasî, rêxistinî û rêvebirîyê hebûne, û karên wî rengî jî hîç derfetekê nahêlin, ku mirov bikaribe bi karekî dinê yê derî peywîrên xwe va mijûl bibe. Ev jî sedî sed e, ew aksioma jîyanê ye! Bawer bike, ez qîmetê apê Nado wek kesayetîyeke mezin dizanim, ew kurd be, an – na, lêbelê hinek rastî hene, divê mirov bi wan ra hesab rûnî! – Ewî gotina xwe bire sêrî...

Belê, bi rastî jî di gotinên hevpeyvêrê min da rastî heye, û mirov nikare wê nebîne...

Lêbelê, min dîsa ber xwe neda:

– Dizani, – min bi dengêkî bilind gotê, – çendekî berê ez bi kesekî ji wn ra nas bûm, ên ku wek ermenîyên vegeryayî tînan navkirin, heya dostanîyek di nava me da pêk hat, nizanim çima, ewî bawerîya xwe bi min anî. Û ewî gelek tiştên balêkêş ji min ra gotin.

A, bi gotina wî, piraniya ewên ku ji wan ra dibêjin ermenî, kurdên xaçparêz bûne, ku heya nivşên wan nû jî dizanin, ku pêşîyên wan kurd bûne, lê ew îro ermenî ne. – Gelo çî ferqî di navbera van û wan nivşên kurdên Adîrbêcanê da, yên ku dibêjin – kal-bavên min kurd bûne, lê ez ezerî me?

Rojekê vî dostê min got, ku di Yêrêvanê da qewmekî wan heye, temenê wî 60– 70 salî ye. Got, ku ewî di derbarê min da ji wî ra gotye. Ku ji wî ra dibêjin Harût pap, ango, kalkê Harût, û ewî pir xwastye min bibîne... Piştî du rojan em di Yêrêvanê da rastî hev hatin û çûn mala kalkê Harût. Wek ku dihat xuyan awana ji bo hevdiatîna me amedekarîyê xwe baş kiribûn: sivre vekiribûn, derdorê 20 – 25 mirovên nêzîk ên wê malbatê berev

bibûn. Piştî ku dostê min ez û koma wan li hev dan nasîn, hinekan bi kurdîyeke şkestî ez silav kirim, rewşa min pirsîn, lê kalkê Harût destê xwe bilind kir û bi kurdîyeke paqij got:

– Were, kurê min, were, li rex min rûnî!

Dema ez çûm, li rex wî rûniştim, ewî careke dine destê xw kire destên min, guvaşt, ez hemêz kirim, dam ber bîna xwe û bi dengêkî nimz got:

– Çawa baş bû, me hev dît, tuyê bibêjî, ez di tevaya emirê xwe da hîvya vê demê bûm. – Çavên wî tuje hêsir bûn, ewî wa kelogirî bi dengêkî nimz gotina xwe domand. – Binihêr, li vira çiqas mirovên min hene: law, dot, xarzî, birazî, nevî... Û di nava van hemûyan da yê xerîb ez û tu ne. – Û mîna mirovekî, yê ku kela dilê xwe rêtibe, rabû ser pêyan û bi dengêkî zîz domand:

– Kasên xwe dagirin, ka em ji bo xêrhatina mêvanê me vexwin...

Wê demê, min tirê, min ew parçeyên malbeta me yê windabûyî dîtî, ên ku ji bo wan ez rabûbûm ser rêyan...

Piştî wê ez dîsa rastî çend rewşenbîrên kurd hatim. Dihat xuyan, ku ew pir çavtirsayî ne, ji xwe û hevdîtînan bi min ra ditirsyan, tuê bibêjî hinek wan dişopînin, û ew bi xwe jî wê dizanin.

Dema hevdîtinekê min ji wan pirsî, ku dema Sovêtê, ji hêla çandî va her tiştên kurdan hebûn, çima hema carekê ra piştî serxwebûnê di Ermenîstanê da kurd kirin vê rewşa bêçare?

Ewana li ser vê pirsê min vebeşîrîn, û gotin, ku ev pêvajoya nû detpê nebûye, ku ewê hê di dema Sovêtê da destpê kirye – salên şestî yê sedsala XX. Digotin, ku berê di wê derbarê da dinivîsîn, çawa dema tevkujiyê kurdan ermenî veşartine, parastine, û gelek kurd bi malbetên xwe va jî ji bo wê ji hêla osmanîyan va hatine cezakerin. Her weha bîr tanîn, çawa dema eskerên osmanî ermenî berev kiribûne, ku bibin tune bikin, Murtle begê mîrê Muksê, bi sedhezaran diravên zêr dane fermanîyan wan û hêsiyên ermenîyan rizgar kirine. Û ji bo ku bê têgihîştin, ka ev tê çî wateyê, bes e, ku bê zanîn, ku dema komara yekem ya Ermenîstanê hate damezirandin, li wira 300 – 400 hezar kes jîyane, û piraniya wan jî ne ermenî bûne...

Wê demê min ji wan camêran pirsî: “lê çima piştî salên şestî wisa her tişt wisa hate guhartin, ku tevkujiya ermenîya dîkin stuyê kurdan, heya di pirtûkên dersan ên dîroka Ermenîstanê da jî ew nivîsîne. Çima? Ma ne, ew trajedî, ya ku salên 15 – 20î yê sedsala XX pêk hatye, encama siyaseta dewletê ya Împêratorîya Osmanî bûye! Ma di nava eskerên osmanî da ermenî tunebûne, gêngêralên wan nînbûne, maldarên wan hêza dewletê xurt nekirine? Çawa dibe? Ev nakeve heşê mirov!” – Û wan camêran nikaribû bersîva vê pirsê bidana...

Hevdîtineke min di Yêrêvanê da hebû, mim biryar kir, ku piştî wê, berî vegera xwe herim mala kalkê Harût, ji bo ku xatirê xwe jê bixwazim.

Dema ku ez dîtîm, pir dilşad bû, lê ku pê hesyaew, ku ezê sibetirê herim, pir ber xwe ket.

– Tu diçî, ji te ra oxir be, me pakî hev nedît, em bi hev ra têr neaxivî... Ewqas tişt hebûn, ku ez ji te ra bibêjim. Dibe ku me bikarib[ya bi hev ra şopa wan nûnerên windabûyî yê malbeta kalên te bidîta!

– Min ew dîtî! – Ez ber gotina wî da hatim.

– Ha? Çi baş e! Ê, ew li kune? – Kalê lezobezo pirsî.

– Hûn in, koma te ye! – Min got.

Kalkê Harût herdû destê min girtin, weha li kurahîya çavên min nihêrî, ez hemêz kirim û got:

– Erê, rast e, me hev dît, lê, heyf, ew bi dernîgî pêk hat!

Wê demê min pîrsek da wî kalemêrê dinêdîtî, zane û bîrewar:

– Kalkê Harût, tu dikarî bibêjî, sedem çî bûn, ku piştî salên şestî yê sedsala XX siyaseta dijminkirina kurdan di Ermenîstanê da pêş ket? Ma ne, dema bi dîrokî li pirsê

dinihêrî, ev dûrî heşmendîya mirovê tendurust e, ev dijî berjewndîyên netewî yên ermenîyan bi xwe ye jî...

Kalkê Harût hizingeke kûr rahişt, dîsa berê xwe da min, li kurahîya çavên min nihêrî û weha got:

– Sedem em bûn, kurê min, em bûn. – Ewî bêhneke kûr rahşt û axavtina xwe domand. – Tu min weha dibînî – îro ez kalemêrekî lewaz û ji hêz ketî me. Lê di dema xwe da ez jî mîna we ciwan bûm. Ez pir aktîv bûm, min di rêxistina ciwanan da (jêra Komsomol digotin) dest bi karê xwe kir. Paşê ez di rêya Partîyê da pêşva çûm, min karê rêvebirîyê kirin. Gelek dost û hevalên min hebûn. Naha jî pêwendîyên min bi gelekên ji wan ra hene...

Ev pirs, a ku bala te dikişîne, ez jî bi xwe va mijûl kirime... Min jî ji heval û dostên xwe pirsye. Di encamê da min ji bo xwe tiştek zelal kir: me, kurdên xaçparêz, û heya ew ermenîyên ji Kurdistanê hatî, bi giranî weşanên radîoya Yrêvanê guhdar dikirin, di malên me da piryûkên kurdî hebûn, rojnameya kurdî hebû. Me def-dewetên xwe bi sazbandên kurd û govenda kurdî pêk tanîn. Heya şînen me jî bi kurdî bûn. Ê evê netewperestên ermenî tirsand, şûna ku vê yekê ji bo nêzîkbûn û dostanîya gelan bi kar bînin, rê û rêbazan geryan, çawa me çavtirayî bikin. Ê destpê kirin gotar û pirtûk di wê derbarê da binivîsin, xwedêgiravî (qaşo) kurdan bi tirkan ra tevkujiya ermenîyan pêk anîne.

Helbet, em tê gihîştin, ku ew peyamek e û mabesta wê jî em bi xwe ne, ku bi wê dixwazin ji me ra bibêjin: “Nişkêva nebe, ku hûn xwe li ser kurdan bigirin, bizanibin, kurd beşdarî tevkujiya ermenîyam bûne, ew dijmin in!...”

Em bi wî awahî bédeng kirin, hêdê-hêdî pêwendîyên me bi kurdan ra sar bûn.

Naha jî kurdên êzdî kirine hedef, li hember wan têrora psîkolojî dimeşînin, têza “êzdî ne kurd in” avîtine hole, û ev gîhandine wê astê, ya ku di dema xwe da li hember me bi kar anîn, a “kurd dijminên ermenîyan in, ewana ermenî kujtine!” Ê hinek bêmejû ji nava beşekî êzdîyan derketine, gel ditirsînin. Ê, gelê reben çî bike, li wir malên wan hene, zarokên wan mezin dibin...

Em demekê jî axivîn, me dîsa plan kir, ku hev bibînin, lê me herduyan jî dizanibû, ku dema me pir kêr e...

Dem pêra gihîşt, û min bi dilekî giran xatirê xwe ji kalkê Harût xwest...

Lê, her çî jî hebe, ji hêleke dinê va ez bi dilekî şad vegeryam malê, ji ber ku min mirovên wek kalkê Harût, ûsta Vaxo û mirovên dinê yên hêja naskirin, lê ji hêleke dinêva min ew kul û keder, ên ku netavetî didan kalkê Harût, bi xwe ra anîn...

Ez hê jî di ramana xwe da bersîvekê ji bo wan digirim, lê nikarim tiştekî heşmendî bibînim. Gelo demekê bê, ku di vê derbarê da ji hêla nivîskarên ermenî va tiştek bê nivîsîn. An ev sura wan a hinartî ye, ya ku ew di nava xwe da sura netewî dibînin û li ser wê tabû danîne? ...

Brûksêl-Tbîlîs-Yêrêvan-Brûksêl

Hezîrana sala 1993, peyra – rezbera sala 2017.

